

ФОРМУВАННЯ ПЕДАГОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ НАСТАВНИКА-ВЧИТЕЛЯ В ОСВІТНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ А.ПОНЯТОВСЬКОГО (ПЕРША ПОЛОВИНА ХІХ СТ.)

Ю.Л.Радченко

Анотація. У статті розглянуто сутність поняття “наставник-учитель”, висвітлено освітню діяльність А.Понятовського та визначено його внесок у формування педагогічної культури наставника-вчителя на Катеринославщині в першій половині ХІХ ст.

Ключові слова: педагогічна культура, наставник-учитель, професійна підготовка.

Аннотация. В статье раскрыто понятие “наставник-учитель”, рассмотрена образовательная деятельность А.Понятовского и определен его вклад в формирование педагогической культуры наставника-учителя в Екатеринославской губернии в первой половине ХІХ в.

Ключевые слова: педагогическая культура, наставник-учитель, профессиональная подготовка.

Summary. The term “tutor-teacher” is determined in the article. A.Ponyatovskij’s pedagogical work and his contribution into pedagogical culture forming of tutor-teacher in Katerynoslavskij region in the first part of the ХІХth c. are represented.

Key words: pedagogical culture, tutor-teacher, professional training.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Державна національна програма “Освіта. Україна ХХІ століття” одним із напрямів реформування освіти визначає підготовку нової генерації вчителів з високим загальним рівнем педагогічної культури, які б втілювали в життя основні принципи перебудови освіти. Таке завдання вимагає від педагогічної спільноти детального вивчення історичного досвіду розвитку вітчизняної системи освіти, ідей видатних педагогів, пошуку варіативних систем і моделей формування педагогічної культури майбутніх учителів в процесі професійної підготовки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв’язання даної проблеми.

Питання формування педагогічної культури вчителя висвітлюється в багатьох працях сучасних учених, зокрема І.Зязюна, С.Гончаренка, Н.Ничкало, В.Гриньової, Л.Нечепоренко, Т.Іванової, М.Євтуха, С.Омельяненко, О.Лавріненка та інших. Проте вивчення цього питання в історико-педагогічному контексті залишається недостатньо дослідженим. Освітня діяльність катеринославського просвітителя А.Понятовського, його педагогічні погляди і внесок у розвиток системи професійної підготовки вчителів Катеринославщини в першій половині ХІХ ст. є невідомими сучасній науковій спільноті.

Завданнями статті є: розглянути сутність поняття “наставник-учитель”, здійснити ретроспективний аналіз освітньої діяльності А.Понятовського і визначити його внесок у формування педагогічної культури наставника-вчителя в процесі професійної підготовки педагогічних кадрів на Катеринославщині (перша половина ХІХ ст.).

Виклад основного матеріалу дослідження. Не зважаючи на нереалізовані плани імператриці Катерини ІІ у кінці ХVІІІ ст. заснувати в Катеринославі “Академію наук і мистецтв”, а згодом педагогічний інститут, губернське місто Катеринославщини протягом першої половини ХІХ ст. поступово перетворилося на важливий центр культури і освіти. Цьому сприяла реорганізація відкритого в 1793 р. народного училища в гімназію (1805 р.) з ширшим колом предметів, окреслених міністерською програмою відповідно “Статуту навчальних закладів, підвідомчих університетам” (1804 р.) [4, 13]. Однією з цілей Статуту 1804 р., що ставилася перед гімназією, була підготовка бажаючих працювати вчителем у повітових, парафіяльних та інших училищах. Керівництво й викладачі гімназії вважали, що вчитель – це не лише державний службовець, а й наставник дитини, який веде її по життю.

Поняттям “наставник” у Катеринославській губернській гімназії визначали доброзичливу і розумну, терпеливу й безпристрасну, діяльну і старанну особистість, яка слугує прикладом учням у всьому доброму, яка немов у дзеркалі відображається в їхніх юних серцях [6, 12–13]. Інше визначення уточнювало це поняття, трактуючи його як “особистість, у якій поєднуються ґрунтовні знання зі здібностями викладати, розсудливим, твердим, поблажливим характером, душевною силою, здібною панувати над характерами інших людей, тобто мистецтвом керувати, оволодівати ними,

виховувати їхню вдачу, проникати в глибини душі” [2, 7]. Таке визначення дає чітке уявлення про те, що формуванню педагогічної культури майбутнього вчителя на Катеринославщині відводилося важливе місце в його професійній підготовці. Цьому також сприяла християнська мораль того часу, обов’язкове викладання Закону Божого, професійність викладачів, авторитет навчального закладу та інше.

Вагоме значення для розвитку системи професійної підготовки вчителів Катеринославщини, зокрема формування педагогічної культури освітян визначеного період, у мала освітня діяльність викладача А.Понятовського (1794–1872-? рр.). Він працював викладачем математики, грецької, німецької і латинської мов, словесності й основ філософії в Катеринославській губернській гімназії (у якій двічі обіймав посаду інспектора і навіть був певний час її директором), духовній семінарії і жіночому пансіоні. А.Понятовський був нагороджений орденом Св. Володимира четвертого ступеня і знаком відмінності за багатолітню бездоганну діяльність [5, 89]. Багатий педагогічний досвід дав викладачеві можливість професійно підходити до кожного заняття й отримати великий авторитет у гімназії.

Конфесійна приналежність А.Понятовського відображала його стійку позицію в педагогічних поглядах. Учні згадували його як “чудового помічника, кращого представника наставників старої школи, який став ним завдяки надзвичайному працелюбству, досвідченості, гарному впливові на учнів у навчальному і моральному відношеннях; світлу, шляхетну особистість, яка вміє наповнити юні серця любов’ю до науки і високим усвідомленням обов’язків людини і громадянина; людину, яка ставилася до своєї професії, як до святого обов’язку перед Вітчизною, і з деяким релігійним благоговінням відносилася до неї” [1, 196]. Також вони говорили, що А.Понятовський був майстром педагогічної справи, батьком для всіх учнів класу й відмінним прикладом для наслідування не лише майбутнім учителям.

В одній із промов викладача А.Понятовського – за згадками його учнів – повідомлялося про педагогічні вміння та здібності і обов’язки майбутнього наставника-вчителя. Він визначив наступні обов’язки освітян:

створити особистість, здатну силою свого розуму швидко відкривати істину в усіх предметах і рішуче додержуватися однієї істини у всіх своїх справах за будь-яких обставин;
надихнути її творити добро лише завдяки любові до добра;
виховати людину, здатну служити Вітчизні і всьому людству;
стимулювати прагнення до внутрішнього самовдосконалення, до істинно витонченого так, щоб вона могла насолоджуватися щастям [5, 87].

Для досягнення таких високих цілей, А.Понятовський вважав за необхідне формувати в майбутніх учителів педагогічну культуру як важливу складову їхньої майстерності здійснювати педагогічну взаємодію. Зважаючи на це, він сформулював і обґрунтував такі поради майбутньому наставнику-вчителю:

Крім точних знань зі свого предмету мати моральні якості, адже діти не вміють виносити користь із добра і зла, а керуються лише своїми відчуттями. Саме тому наставник повинен служити для своїх вихованців прикладом доброзичливості, працелюбності, старанного виконання своїх обов’язків, суворого дотримання необхідних звичаїв співжиття.

Бути розсудливим, визначаючи характер і здібності своїх учнів; добрати найкращий час і засіб для настанов, щоб вони були дієвими та істинно корисними. Будь-яке необережне слово, хибна думка швидко проникають у слабку душу і залишають у ній пригніченість.

Обрати спосіб спілкування і відносин з вихованцями. Батьківська строгість наставника базується на бажанні добра і ніколи не обернеться на суворість, а поблажливість – у потурання й слабкість.

Всі свої вміння, добрі риси наповнювати теплотою освіченого, діяльного благочестя, яке для всього корисне, а в справі християнського виховання складає головну мету. Воно підкаже наставнику способи обернути в звичку вихованців відчувати всю людську гідність, всю важливість священних правил, важливість своїх нинішніх і прийдешніх обов’язків перед Богом, ближнім і собою.

Жодні труднощі, перешкоди в справі освіти людини не мають залякати доброго, проникнутого любов’ю до просвіти наставника, який бажає йти своїм шляхом упевнено, діяти старанно й шляхетно. Такого наставника підтримує і пошваляє думка про те, що він приносить свій внесок у громадське благо, що в праці для загальної користі, як у стільниках, є і його хоч крапля меду [5, 87–88].

Всі вихованці А.Понятовського помічали, що він завжди прагнув практично реалізувати ідеал наставника, що був ним окреслений. Викладач володів найважливішими здібностями педагогічної майстерності – уміннями прищеплювати дітям бажання вивчати його предмети, зацікавлювати аж до

захоплення, підтримувати старанність на заняттях і направляти учнів на досягнення своєї мети [5, 88].

Дійшовши висновку, що педагогічний вплив відсутній, а дії вчителя мертві, коли педагог сидить непорушно за кафедрою, як професор в університеті, і читає лекції, А.Понятовський похвалював клас яскравістю жестів, міміки і постійною рухливістю, безупинно переходячи від одного учня до іншого. Викладач був майстром проведення занять. У нього на занятті неможливо було задрімати або не займатися справою, тому що він сам був увесь у роботі, в уроці. Він сідав за кафедру лише коли відмічав відсутніх і виставляв оцінки. В оцінюванні знань вихованців викладач був справедливим і добросовісним, оцінки ставив слушні й суворі. Слово А.Понятовського для вихованців було законом, і ніколи жоден з учнів не засумнівався, що сказане ним залишиться беззаперечною істиною [3, 219].

Спосіб викладання граматичного матеріалу в А.Понятовського доходив до “розжовування”, тобто він умів звернути увагу на нове правило й повідомити його зрозуміло, коротко, а впевнившись, що учні засвоїли це правило під час виконання практичних вправ, пояснював виключення, указував на схожість і відмінність цього правила в інших мовах, щоб воно назавжди закріпилося в пам’яті вихованців. У разі виявлення неухважності учня або того, хто підказує, викладач дорікав їм, щоб попередити подальшу ліню. Ці докори не були образливими, а слугували настановами, що йшли “від серця” з проникливістю, здійснюючи на учнів неабиякий корисний вплив. При цьому наставник указував учням на приклади, варті наслідування: земляків-учнів, які проклали собі шлях завдяки освіті в гімназійних закладах Катеринославщини, та відомих державних і громадських діячів [1, 199].

Педагогічна культура вчителя, на думку А.Понятовського, проявлялася в його вмінні здійснювати індивідуальний підхід до кожного учня і враховувати вікові особливості в навчально-виховному процесі. Він знав своїх учнів не лише за прізвищами, а звертався до них на ім’я, вивчав їхні схильності й характери. Педагог знав батьків учнів, їхній сімейний стан, тепло й сердечно спілкувався з ними, незважаючи на їхнє положення в суспільстві, давав поради і розповідав про успіхи дітей. Звідки наставник знав такі відомості про учнів і їхні сім’ї, вихованцям було невідомо, і виявлялися цілковитою несподіванкою повчання за лінювість і недбалість, коли викладач указував на важкий матеріальний стан батьків і їхню надію на майбутню опору освіченої дитини або марнотратство грошей батьків-чиновників на навчання синів, що не виправдовують їхні сподівання [1, 198–199]. Такий виховний підхід А.Понятовського підтверджував його пильну спостережливість і сердечне ставлення до дітей, яких він навчав, виховував і повчав.

Висновки. Враховуючи визначення катеринославських діячів освіти в першій половині XIX ст. поняття “наставник-учитель” як високоосвіченої людини, яка володіла мистецтвом панувати над характерами учнів, проникаючи в глибини сердець і виховуючи їхню вдачу, а гарні риси його особистості та знання мали відобразитися в моральній поведінці дітей, А.Понятовський вважав за необхідне формувати педагогічну культуру майбутніх освітян. Він визначив обов’язки наставника-вчителя і сформував та обґрунтував поради для майбутніх майстрів педагогічної справи. А.Понятовський у своїй педагогічній діяльності відображав ідеал наставника-вчителя і високий рівень його педагогічної культури був прикладом для учнів.

Перспективи подальшого дослідження вбачаємо у вивченні особливостей процесу формування педагогічної культури наставника-вчителя в гімназійних установах Катеринославщини в XIX ст.

Література

1. Воспоминание об Андрее Степановиче Понятовском / Д.Г. // Екатеринославский юбилейный листок 1787 – 9 мая – 1887. – Екатеринослав: Типография Я.М. Чаусского. – 1887 – № 21 – С. 196–199.
2. Джерандо. Нормальный курс для первоначальных наставников, или руководство к физическому, нравственному и умственному воспитанию в первоначальных школах. Сочинение // Барона Джерандо. – Санктпетербург: в типографии Императорской Академии Наук. – 1838. – 320, 3 с.].
3. Залюбовский Г.А. Отрывки из школьных воспоминаний 1845–1852 г. (Памяти А. Ст. Понятовского / Г. Залюбовский // Екатеринославский юбилейный листок 1787 – 9 мая – 1887. – Екатеринослав: Типография Я.М. Чаусского. – 1887 – № 23 – С. 219–222.
4. Историческая записка о Екатеринославской гимназии с 1793–1882 с отчетом за 1881–82 учебный год. / Составитель: секретар педагогического совета преподаватель Г.В. Донцов. – Екатеринослав: Печатано в типографии Я.М. Чаусского. – 1882. – 103, 9 с.
5. Мизко Н.Д. Некролог. Андрей Степанович Понятовский / Н.М. Мизко // Екатеринославский юбилейный листок 1787 – 9 мая – 1887. – Екатеринослав: Типография Я.М. Чаусского. – 1887 – № 10 – С. 87–89.
6. Речь, говоренная во время публичного испытания июня 27 дня 1808 года, в Екатеринославской Гимназии Директором оной и Училищ Екатеринославской Губернии и Кавалером Дмитрием Мизко. – Екатеринослав: Типография Приказа Общественного Призрения. – 1808. – 16, [6], [6] с.]